

De groten van 150 jaar Nationaal Theater in Hongarije

Op 10 oktober 1986 gaven de Hongaarse posterijen een herdenkingsvelletje uit ter waarde van 20 forint ten bate van een nieuw Nationaal Theater in Budapest (Mi 3841 - zie afbeelding op omslag). Centraal hierop staat het ontwerp voor de nieuwe façade en daar omheen zijn in kleine ovaaltjes acht beroemde Hongaarse acteurs en actrices uit vroeger tijden afgebeeld. Informatie over deze acteurs bleek in West-Europa moeilijk te verkrijgen, want in buitenlandse thematische tijdschriften werd over slechts drie acteurs summiere informatie verschaft, ontleend aan de meest omvangrijke theaterencyclopedie van de wereld: *La enciclopedia dello spettacolo*. Aan de vraag van de heer Van Gelder om enige inlichtingen over de overige acteurs kon ik enige tijd later voldoen, doordat één van mijn studenten die zijn studie van de Theaterwetenschap combineerde met die van het Hongaars, op mijn verzoek tijdens zijn studieverblijf in Budapest het volgende artikel voor THEMA heeft geschreven.

R.L. Erenstein.

De voltooiing van het Nationale Theater (Nemzeti Színház) en de vestiging van het gelijknamige gezelschap te Boedapest in 1837 betekende het begin van de historie van het Hongaarse theater in de zin van het spelen van voorstellingen in een vaste schouwburg. Vóór deze mijlpaal beperkte de Hongaarse theaterkunst zich tot voorstellingen door amateurs aan hoven en op scholen en tot produkties van rondreizende gezelschappen. Deze trokken al sinds mensenheugenis door het gebied van Groot-Hongarije, maar enkele van hen vonden omstreeks de eeuwwisseling van de achttiende en negentiende eeuw een wat vastere stek in de theaters van Kassa (Kőszeg), Pozsony (Bratislava) en Kolozvár (Cluj Napoca) of konden soms tegen aanzienlijke betaling gebruik maken van de Duitstalige theaters in Boedapest. Een van de bekendste figuren uit die tijd was de legendarische actrice DÉRYNÉ (1793-1872). Haar eigenlijke naam was Róza Schenbach, maar toen zij zich in 1810 aansloot bij het tweede gezelschap van Boedapest, nam zij de naam Széppataki aan, de Hongaarse vertaling voor Schenbach-Schönbach. In 1812 trad zij in het huwelijk met een kollega en als Dérynéné (Mevrouw Déry), werd ze het troetelkind van het publiek, dathaar vooral in haar zangrollen adoorde. Zij betekende dan ook veel voor de ontwikkeling van de Hongaarse opera en wordt als de eerste Hongaarse operazangeres beschouwd. Na vele jaren van reizen voegde zij zich in 1837 bij het nieuw opgerichte Nationale Theater, dat zij twee jaar later evenwel weer inruilde voor een rondtrekkend gezelschap. Rond 1870 schreef zij haar beroemd geworden memoires in dagboekvorm (Napló), een belangrijke bron van gegevens voor theaterhistorici.

Eén van haar vele rollen was die van Melinda in **Bánk Bán** die zij als eerste speelde in de wereldpremière te Kassa in 1833. **Bánk Bán** is een historisch toneelstuk van de acteur/toneelschrijver Katona József. In 1961 verscheen hij op een Hongaarse zegel (Mi 1807) (afb.2). De thematiek is die van het Franse Klassicisme: de keuze tusen persoonlijke eer en trouw aan koning en vaderland. Het



2



3

was de componist, schepper van de Nationale Hongaarse Opera, Erkel Ferenc (1810-1893), die deze stof als onderwerp van de eerste van zijn negen opera's koos in 1861 (Mi 1432) (afb.3). In dit werk is deze tweestrijd toegespitst op de politieke situatie van de Hongaarse natie, die immers overheerst werd door de Oostenrijks-Habsburgse monarchie. Vandaar dat het Nationale Theater als teken van verzet het stuk uitgerekend ook opvoerde op 15 maart 1848, de dag van de proclamatie van de Hongaarse opstand.

Op het mislukken van de revolutie volgde echter een verharding van het regime, waardoor er van artistieke vrijheid geen sprake meer was en er een einde kwam aan de periode van opleving van Hongaarse cultuur, de zogenaamde Hervormingsperiode.

Dit trauma vond zijn uiting in de toneel-literatuur in Madách Imre's **Tragedie van de mens**, een filosofisch dramatisch gedicht over de zin van het bestaan. Ter herinnering aan Madách's 150e geboortedag werd in 1973 een speciale zegel

uitgegeven (Mi. 2833)(afb.4) Na 1867 - na het akkoord met Wenen en de totstandkoming van de Oostenrijks Hongaarse Dubbelmonarchie - groeide er weer wat artistieke ruimte en begon voor Honga-



4

rije de Gouden 'Eeuw' (1873-94) van de theaterkunst.

Een van de groten uit die tijd was UJHÁZI EDE (1844-1915). Na een rijpingsperiode van zes jaar in de provincie belandde hij in 1870 bij het Nationale Theater. Tevens gaf hij twintig jaar les aan de toneelakademie. Als acteur was Ujházi het meest succesvol in tragikomische karakterrollen, die hij op de planken zette met eenvoud en natuurlijkheid.

Zijn tijdgenote BLAHA LUJZA (1850-1926) stamde uit een acteursfamilie en trad als kind al op onder haar eigen naam Kölési Lujza. Op zestienjarige leeftijd trouwde zij met kapelmeester Blaha János en liet zich van toen af aan Blaha Lujza noemen. Evenals Ujházi speelde zij geruime tijd in de provincie en kwam daarna in 1871 onder kontrakt bij het Nationale Theater, dat ze echter spoedig verruilde voor het Népszínház, het Volkstheater. Daar oogste ze haar grootste successen in zangrollen -men noemde haar de 'nationale nachtegaal' - en in het volkstoneel dat, uit Wenen overgewaaid, door de produktieve toneelschrijver Szigligeti Ede tot volle wasdom was gebracht. Een van diens aardigste stukken is **Liliomfi**, waarin de hoofdpersoon een rondreizend acteur is die er plezier in scheidt Jan-alleman voor de gek te houden, maar met veel joie-de-vivre en volkse humor er in slaagt de hand van zijn liefje te winnen en uiteindelijk goed, dat wil zeggen in de aristocratie, terecht komt.

De bloei van het theater in de laatste decennia van de negentiende eeuw, het Fin-de-siècle, was te danken aan de geweldige expansie van de hoofdstad en de groei van de macht en invloed van de bourgeoisie, waardoor er een groot potentieel publiek was ontstaan. Dit publiek genoot met volle teugen van operette en de komedies van onder anderen Csiky Gergely. Diens beroemde **Zeebellen** parodieerde de nieuwe rijkdom en de daarmee gepaard gaande overluxueuze levensstijl van de Boedapester society-

kringen.

De tweede 'grande dame' van de Gouden Eeuw was MÁRKUS EMÍLIA (1860-1949). Op veertienjarige leeftijd werd zij al toegelaten tot de Toneelakademie en van Sziligetű - toen directeur - kreeg zij al vóór het beeindigen van haar opleiding een kontrakt aangeboden bij het Nationale Theater. Haar prachtige dictie en meeslepend spel maakten haar spoedig zeer geliefd bij het publiek. Met een ongeëvenaarde kunstzinnigheid vertolkte zij zowel de jonge, klassieke heldinnenrollen als de tengere en hartstochtelijke damesfiguren uit de Franse salonstukken. Zij stond gedurende meer dan zeventig jaar op de planken en had daarmee de langste toneelcarrière. Enkele van haar rollen waren Gretchen (**Faust**, Goethe), Melinda (**Bánk Bán**, Katona) en Ophelia (**Hamlet**, Shakespeare).

De fameuze tegenspeler van Márkus Emília was PETHES IMRE (1864-1924). Ook hij kreeg zijn opleiding aan de Toneelakademie en doorliep een leerperiode in de theaters in de provincie. Zijn eerste optreden in de hoofdstad was al meteen een groot succes: in de Hongaarse première van **Cyrano de Bergerac** speelde Pethes de titelrol en was daarmee de eerste Hongaarse Cyrano. Op een Russische zegel uit 1971 vinden we een scène uit dit werk van Rostand, tezamen met de acteur/regisseur Ruben Simonov (Mi. 3941) (afb.5) Aanvankelijk speelde hij bij het Vígsház, de Komedie, maar later kwam ook hij voorgoed bij het Nationale Theater. Pethes Imre bracht zijn rollen buitengewoon genuanceerd en maakte iedere vertolking tot een groots gebeuren. Zijn Hamlet, Koning Lear en Bánk Bán bezorg-

den hem grote faam: hij is de meest vooraanstaande figuur uit de Hongaarse theater-geschiedenis.

De tweede grote acteur uit het begin van deze eeuw was CSORTOS GYULA (1883-1945). Hij belandde na zijn opleidingstijd in 1907 in Boedapest, waar hij in allerlei theaters werkte tot in het circus toe. Tenslotte werd toch ook hij gekontraakteerd bij het Nationale Theater, waar zijn beroemdste rollen die van Lucifer waren en de **Tragedie van de mens** (Madách), van **Volpone** (Jonson) en van Ezra Mannon (**Mourning becomes Electra**. O'Neill).

In de vooroorlogse theaterwereld in Hongarije was het vooral kritikeloos vermaak wat de meeste kans op commercieel succes had. Eén van de pogingen om in te breken in de amusements-industrie met een enigszins realistischer repertoire werd door het Thalia-theater ondernomen onder leiding van Hevesi Sándor. Deze werd in de twintiger jaren tot directeur van het Nationale Theater benoemd en hij liet ook het Hongaarse publiek eindelijk kennis maken met het contemporaine Europese en Amerikaanse toneelrepertoire.

De dominante figuur van deze periode, het Interbellum, was de actrice BAJOR GIZI (1893-1951). In 1914 kwam zij direct van de Toneelschool bij het Nationale Theater en werd daar spoedig de leidende actrice. Zij blonk uit in klassieke rollen maar verpersoonlijkte op het toneel vooral de moderne, zelfbewuste vrouw. Haar beroemdste rollen waren Nora (Ibsen), Cleopatra (Shakespeare) en Anna Karenina (Tolstoi). Bajor Gizi werd beschouwd als de grootste actrice van haar

tijd. Het Toneelmuseum te Boedapest draagt haar naam en is gevestigd in haar vroegere villa.

De laatste figuur in de serie Groten van 150 jaar Nationaal Theater' is de veelzijdige acteur TIMÁ JÓZSEF (1902-1960). Hij kreeg in 1925 van Hevesi een kontrakt aangeboden en bleef tot na de oorlog het Nationale Theater trouw. De laatste jaren van zijn leven speelde hij echter ook gastrollen in de provincie en in andere hoofdstedelijke theaters. Met zijn prachtige anatomie en zijn vanzelfsprekende spel verzekerde hij zich van de meest uiteenlopende rollen: van tragische held tot komisch karakter en van klassiek tot modern. Zijn meest bekende rollen waren Adam (Madách, **De tragedie van de mens**), Lucifer (idem), Mefisto (Goethe, **Faust**; Faust en Mephisto staan samen op



5



een West-Duitse zegel, Mi 1030) (afb.6), Othello (Shakespeare) en Willy Loman (Miller, **Death of a Salesman**).

In het huidige Boedapest staat het Nationale Theater allang niet meer alleen: er zijn meer dan twintig theaters die samen bijna duizend acteurs en actrices werk verschaffen. Laten wij met de twee miljoen toeschouwers die de metropool in potentie herbergt, hopen dat in de komende 150 jaar het Nationale Theater evenveel Groten op de planken zal zetten als in de afgelopen anderhalve eeuw.

Edwin van Schie.